

цествования личности (право собственности, другие вещные права); добывание вещей и обмен как ими, так и услугами (обязательственное право); обеспечение естественного продолжения жизни (брак, семья); защита интересов ребенка в случаях отсутствия родителей или тяжелой болезни, препятствующей самостоятельной заботе гражданина о своих интересах (опека, попечительство); забота об имуществе лица в случае его смерти (наследственное право).

Теория минимума устанавливала лишь внешний круг отношений, не раскрывая их содержание. В этой связи некоторые исследователи в качестве содержания гражданских правоотношений считают имущественные отношения (5, с. 3). Если в дореволюционной России это предложение не получило широкой поддержки, то в советский период оно превалировало в литературе и нормативных актах. Статья 1 ГК Украины указывает, что кодекс регулирует «имущественные и связанные с ним неимущественные отношения...». Объяснить это можно тем, что эта концепция не противоречила публичному характеру советского гражданского права. В новом законодательстве России в ч. 2 ст. 1 ГК указывается, что граждане (физические лица) и юридические лица приобретают и осуществляют свои гражданские права своей волей и в своем интересе, т. е. частном. Таким образом, частный интерес снова становится содержанием гражданских правоотношений.

Список литературы: 1. Алексеев С. С. Теория права.—М.: Изд-во БЕХ.—1994. 2. Давид Р. Основные правовые системы современности.—М.: Прогресс.—1988. 3. Знаменский Г. Д. ГК, действительность и мнимые границы // Пробл. подготовки нового Гражд. кодекса.—К., 1993. 4. Ленин Б. И. Полн. собр. соч. Т. XXIX. 5. Мейер Д. И. Русское гражданское право.—С.-П., 1910: 6. Перетерский И. С. Римское частное право.—М.: Юрид. лит., 1988. 7. Синийский В. И. Русское гражданское право.—Киев, 1917. 8. Шевченко Я. Н. Актуальные проблемы подготовки нового гражданского кодекса Украины // Пробл. подготовки нового Гражд. кодекса.—К., 1993. 9. Шершеневич Г. Ф. Русское гражданское право.—Казань, 1901. 10. Эненкперус Л. Курс германского гражданского права.—М.: Изд-во ИЛ, 1949.

В. М. ГАЙВОРОНСЬКИЙ,
д-р юрид. наук

ЕКОНОМІКА І ЗАКОНОДАВСТВО

Здавна відоме визначальне значення економіки у суспільному розвитку. А в умовах її кризового стану, який ми маємо в нашій країні, пошук належного виходу з нього набув вирішального значення.

Як зазначив наш Президент у своєму зверненні до Верховної Ради, фактично ми маємо вступити в новий етап розвитку України, який або дасть нам шанс вижити, або остаточно відкине нас на-

зад, позбавить останніх шансів крокувати в ногу з сучасною цивілізацією.

Що ж собою являє економіка? Якою їй бути в нашій державі? Питання не нові. Вони обговорюються, дискутуються у владних структурах, на наукових та науково-практичних конференціях, але консолідації поглядів з цього приводу досі не досягнуто, що негативно впливає на законотворчий процес у цій сфері.

Під економікою¹ розуміється сукупність виробничих відносин певного суспільства, його економічний базис або народне господарство певної країни чи його частини.

Образно визначає економічні проблеми відомий американський економіст П. Самуельсон. Будь-яке суспільство, пише він, чи є воно повністю колективізованою комуністичною державою, племенем мешканців островів Південних Морів, капіталістичною індустріальною нацією, повинно тим або іншим шляхом вирішувати три корінні взаємопов'язані економічні проблеми: 1. Що повинно вироблятися, тобто які товари та послуги повинні бути вироблені і в якій кількості? 2. Як будуть вироблятися товари, тобто ким, за допомогою яких ресурсів і якою технологією вони повинні бути вироблені? 3. Для кого призначаються виготовлювані товари? Іншими словами, як повинен розподілятися валовий національний продукт між різними індивідуумами та родинами?

Ці три питання — основні і загальні для всіх господарств. Але різні економічні системи намагаються по-різному вирішувати їх. (10, с. 15). Світовий досвід свідчить, що найефективніше вони вирішуються в умовах вільного підприємництва, головним чином через механізм ринків, прибутків і збитків, тобто в умовах ринкової економіки.

Нікому не під силу, зазначає інший всесвітньо відомий економіст, те, що під силу ринку: встановлювати значення індивідуального внеску в сукупний продукт. Немає іншого способу визначити винагородження, що примушує людину вибирати ту діяльність, займаючись якою вона буде найбільшою мірою сприяти збільшенню потоку вироблюваних товарів і послуг.

На жаль, у нас далеко не всі, від кого залежить вибір напрямку розвитку економіки, це усвідомлюють. Неначебно власне для них цей автор зазначає: наївній свідомості, що уявляє порядок тільки як наслідок наміреного розсуду, може здатися абсурдним, що в складних умовах порядок і пристосування до невідомого ефективніше досягаються за допомогою децентралізованих рішень і що розподілення влади сприяє в дійсності можливості створення всеосяжного порядку (11, с. 204).

¹ Термін «економіка» походить від грецького «економікс», що в буквальному перекладі означає мистецтво ведення домашнього господарства. Зрозуміло, що сучасний зміст цього поняття значно переріс його первісне визначення.

Кібернетикою доведено, що випадковий, стохастичний ентропійний характер внутрішньосистемних зв'язків, як і їх детермінованість, є необхідною умовою надійності складних систем, тобто ентропія необхідна як природі, так і суспільству. Але, якщо її «доза» перевищена, то вона «переплутає» необхідний порядок.

Порядок — велика цінність суспільства, зауважує Г. Л. Знаменський. Він базується на нормах моралі, звичаях, пріоритетах, традиціях та інших компонентах (3, с. 28). Але основним чинником, що забезпечує підтримання порядку, є право (законодавство). Це стосується і економіки, господарського порядку¹, що формується шляхом створення правил господарювання, за якими вільна конкуренція поєднується з соціальною відповідальністю, ефективність приватного підприємництва доповнюється державним регулюванням (5, с. 14).

У спадщину від Радянського Союзу ми отримали частину його економіки; в сфері правотворення успадкували хіба що практику прийняття роздріблених нормативних актів та упередженість проти кодифікації господарського законодавства. Отож, якщо успадковану частину економіки нам треба перетворити в цілісне господарство, функціонуюче в інтересах свого народу, то те ж саме належить зробити з господарським законодавством — прийняти цілісний законодавчий акт, проект якого вже підготовлено. Але тут необхідно подолати упереджене негативне ставлення до цього перш за все правників...

Не треба бути знавцем семантики, щоб звернути увагу на спорідненість понять «економіка» і «господарство», «господарювання», «господарська діяльність». А визначення поняття має важливе значення взагалі і в законодавстві зокрема, бо воно служить відправним пунктом при дослідженні певного явища, допомагає виявити його зміст і створює підстави для подальшого аналізу цього явища.

Останнім часом і законодавець, приймаючи закон, визначає зміст понять, які в ньому вживаються. Це стосується і поняття господарської діяльності. В Законі «Про зовнішньоекономічну діяльність» господарська діяльність визначена як будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних і нематеріальних благ, що виступають у формі товару. Але деякі правники вважають, що треба «накласти вето» на такі поняття, як «господарство», «господарські відносини», які, на їх думку, з точки зору цивілістичної термінології, безпредметні. Ними частіше користуються економісти.

Так, у своїй статті «Экономическая реформа и кодификация гражданского законодательства» Г. К. Матвеев цим «аргументом»

¹ Теорія господарського порядку розроблена В. Ойкеном, Ф. Бемом та іншими німецькими економістами.

намагався завдати «нищівного удару» господарсько-правовій концепції.

Постає питання: а як же бути з регулюванням відносин у сфері економіки, недоліки якого, «білі плями» господарського законодавства так відчутно негативно позначаються на її функціонуванні? Автор вищезазначеної статті вважає, що нормативною базою громадянського суспільства є цивільний кодекс, а також цивільно-правові норми трудового, земельного і сімейного кодексів.

Причому громадянське суспільство, на думку автора, — це «безлика маса» учасників майнового обороту, громадяни і юридичні особи, які володіють, користуються та розпоряджаються майном (наприклад, продають свої речі, здають їх в оренду чи на схов, вступають в інші договірні відносини) (6, с. 51, 52, 54).

Але ж це спрощене розуміння громадянського суспільства. В сучасних умовах воно є багатомірною складною системою, що інтегрує різноманітні, різнорідні відносини та зв'язки. Протиставлення держави і громадянського суспільства на тій підставі, що перше, нерідко, як це впливає із згаданої статті Г. К. Матвеева, ототожнюється з відносинами власті—підкорення (вертикальними), а друге — з відносинами юридичної рівності (горизонтальними), є застарілим. Сучасна держава, виконуючи економічні і соціальні функції, стає елементом громадянського суспільства (8, с. 98).

А економіка? Вона є серцевиною громадянського суспільства. Економіка України має бути ринковою, змішаною. Така економіка характеризується не тільки багатоукладністю, наявністю приватного і публічного секторів. Головне полягає в тому, що держава, застосовуючи різноманітні засоби регулювання (в основному економічні, а не адміністративні), суттєво впливає на економіку.

Яке ж законодавство має бути нормативною базою такого громадянського суспільства? Не знижуючи значення Цивільного кодексу та цивільно-правових норм трудового, земельного законодавства, зазначених Г. К. Матвеевим, треба визнати, що цього недостатньо.

Такого погляду дотримуються А. Пушкін та В. Селіванов. Вони вважають, що крім Цивільного кодексу в умовах переходу до ринкової економіки необхідно створювати і кодифіковані акти (типу Торгового чи Підприємницького кодексу), бо майнові відносини в сфері підприємництва відрізняються від загальноцивільних майнових відносин тим, що вони виражають не одноразові акти, а цикл дій суб'єктів цих відносин, що повторюються в часі, по виробництву продукції, її реалізації, виконанню робіт, наданню послуг і веденню торгівлі з метою одержання прибутку (9, с. 9).

Але ж це і є господарські відносини. Чому ж услід за Г. К. Матвеевим і ці автори уникають вживати таку термінологію, хоча й ведуть мову про ринковий економічний оборот, в якому висту-

пають численні організації з найрізноманітнішими найменуваннями, діяльність яких доцільно детально регламентувати, на їх думку, не в цивільному, а в торговельному законодавстві або законодавстві про підприємництво? Адже українське законодавство ці організації визначає як господарюючі суб'єкти, які здійснюють господарську діяльність, беруть участь в господарських відносинах.

Відповідь, яку намагаються дати на це запитання цивілісти, ніяк не можна вважати задовільною. Так, В. В. Чанкін, який теж вважає, що переконливим доказом, що свідчить про наявність у суспільних відносинах сфери, яка не входить до предмету регулювання цивільного права, є фактична легалізація підприємця. Останній, як особливий суб'єкт правовідносин, не є класичним суб'єктом цивільного права, вважає автор і порівнює його з особливим суб'єктом господарських відносин у дореволюційній Росії — купцем. З точки зору російського торгового права і банкір, і видавець, і аптекар, і нерідко сільський господар — всі вони визнавалися купцями. Тобто, тодішній купець був фактично підприємцем, а ще точніше — господарюючим суб'єктом.

Ця невідповідність понять, за словами Г. Ф. Шершеневича, викликала надзвичайно широкий юридичний уявлення про торгівлю, яке поступово наближалось до поняття взагалі економічної діяльності (12, с. 140). Таку невідповідність В. В. Чанкін пропонує зберегти і зараз прийняттям Торгового кодексу і сформуванню нової (?) галузь права — торгове право, хоч і визнає, що і в сучасних умовах, а не лише за командно-адміністративної системи, існують як горизонтальні, так і вертикальні господарські відносини. Останні пов'язані, головним чином, з економічним примусом (оподаткуванням) (12, с. 57).

Економічний зміст переходу до ринкової економіки полягає в тому, що товарно-грошові відносини набувають всеосяжного характеру, включаючи засоби виробництва, володіти якими зараз можуть і громадяни, що було неможливим за адміністративно-командної системи. А звинувачувати в цьому треба, всупереч Г. К. Матвееву, не лише господарсько-правову, а й цивільно-правову концепції.

Повертаючись до позиції А. Пушкіна і В. Селіванова, слід зазначити, що в запропонованому ними макеті-схемі майбутнього Кодексу України про підприємництво передбачається розділ «Державне регулювання підприємництва і наслідки недотримання встановленого публічного порядку». А це теж вертикальні господарські відносини. Та й не дивно, бо неминучість проникнення в сферу регулювання як підприємництва, так і господарських відносин, взагалі публічно-правових норм, зараз не заперечується жодним правником.

То чому ж Підприємницький кодекс, а не Господарський? Адже

підприємництво — це лише частина (хоч і найважливіша) господарської діяльності. Більше того, підприємницькою визнається лише господарська, а не будь-яка інша діяльність, спрямована на отримання прибутку, тобто господарська діяльність є конститутивною ознакою підприємництва.

Своєрідна відповідь на це запитання, як уже зазначалося (2, с. 42), міститься в роботі В. Л. Мусіяки «К вопросу о проекте Кодекса предпринимательства в Украине» (7, с. 2). Автор вважає, що одним з головних завдань при його створенні — уникнути небезпеки перетворення такого акта в господарський кодекс. Он як! А в чому ж небезпека? В тому, на думку автора, що такі спроби здатні відродити методи вертикального впливу на учасників підприємницької діяльності.

Що можна ще сказати з цього приводу, крім наведеного в попередньому? Хіба що твердження такого авторитету, як уже згаданий П. Самуельсон: «Така система підприємництва, пише він, яка б повністю, на всі 100 %, функціонувала автоматично, ніколи не існувала. Навіть у нашій капіталістичній системі держава відіграє важливу роль...» (10, с. 16).

Можна зрозуміти бажання автора протистояти потягу деяких політиків і економістів до командно-адміністративної системи, але ж не слід вдаватися до іншої крайності — закликати до вільного підприємництва, вільного ринку.

Таким чином, якщо серед економістів, зокрема американських, як зазначає Е. Лясковець (4), визначились дві течії: з одного боку — прихильники регульованого ринку (представником яких є вже згадуваний П. Самуельсон), а з іншого — так звані неоліберали — ідеологи повернення до економіки часів Адама Сміта, то подібне розмежування відбувається і серед правників — між прихильниками господарсько-правової концепції та деякими цивілістами.

Зовсім недавно економічна думка заходу визнала, врешті, що не витримали випробувань життям як тоталітарна командна система,¹ так і лібералізований капіталізм. То чи не слід і нам, правникам, зробити з цього певний висновок?

Та справа не лише в цьому. Як справедливо зазначається в літературі, це лише на перший погляд здається, що ринкова економіка має складатись з одних тільки комерційно орієнтованих ланок, а соціальні пріоритети слід реалізовувати виключно через перерозподіл і фінансування державних програм (15, с. 41). Однак таке уявлення суперечить реаліям сучасного ринкового господарства. Невід'ємну частину такого господарства складає некомерційний сектор, який дозволяє компенсувати так звані недосконалості

¹ Хіба не свідчить про її залишки наведені у виступі 16 травня 1995 р. голови Верховної Ради дані про непомірно високий рівень затрат енергоносіїв на виробництво національного продукту в Україні?

ринку. Некомерційне господарювання відрізняється від комерційного, підприємницького. Останнє орієнтоване передусім на прибуток, який залежить від коливань попиту. Некомерційна організація, здійснюючи господарську діяльність, теж може одержувати прибуток від неї, але важливо, щоб це для неї не перетворювалося в самоціль. Інакше вона не буде відповідати своєму призначенню: стабільно задовольняти ті потреби, які не повинні залежати від ринкової кон'юнктури (охорона здоров'я, освіта, наука і т. д.). Отже, господарська діяльність, охоплюючи підприємницьку, до неї не зводиться.

Але якщо спільним для господарської і підприємницької діяльності є те, що це діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт та наданню послуг, то відрізняються вони тим, що підприємницька діяльність пов'язана з ризиком, характеризується як ініціативна, новаторська діяльність. Того, хто за допомогою все нових комбінацій чинників виробництва здійснює реалізацію нововведення і тим самим забезпечує економічний ріст, Й. Шумпетер назвав творчим підприємцем. Це найвідоміше і точне визначення суті підприємництва (13, с. 20).

Отже, не будь-яка господарська діяльність може визначитись як підприємницька, а лише така, яка відзначається систематичним пошуком, це, так би мовити, «ноу-хау» в організації і здійсненні господарської діяльності.

Слід зазначити, що упередженість окремих правників щодо правової регламентації господарської діяльності, на жаль, позначається і на рекомендаціях деяких правничих форумів. Так, у висновках-рекомендаціях Другої науково-практичної конференції, проведеної Українською правничою фундацією 22—23 грудня 1993 р., визнано доцільним «зберегти кілька кодексів, що регулюють майнові і немайнові відносини (Цивільний, Торговий)».

Виходить, що існують у нас господарські товариства, здійснюється господарська діяльність, але немає Господарського кодексу, розглядаються і вирішуються господарські спори, але немає Господарсько-процесуального кодексу, а є Арбітражний процесуальний, тобто «процесуальний процесуальний», бо арбітрування і є примирливе розв'язання господарських спорів.

То чи не варто все ж таки подбати про те, щоб в законодавстві і правознавстві було менше невідповідностей, умовностей, щоб ми мали такий понятійний апарат, такі визначення, таку термінологію, які були адекватні їх змісту?

Такі думки висловювали й учасники Всеукраїнського науково-практичного семінару 23—25 травня 1995 р. «Судово-правова реформа: проблеми господарського судочинства». А вони-то, розглядаючи господарські спори, найчастіше стикаються з питаннями, «що виробляється, як виробляється та для кого призначаються виготовлені товари?».

Зазначений форум у своїх рекомендаціях визнав необхідним розробити новий кодекс господарського судочинства з розширенням кола суб'єктів господарських відносин (їдеться, зокрема, про фізичні особи-підприємці). Умовами ефективного здійснення господарського судочинства, за визначенням його учасників, є реформування галузі матеріального права та її кодифікації. Передусім слід схвалити такі законодавчі акти, як Цивільний та Господарський кодекси.

Список літератури: 1. Берхан Питер Х. Предприниматель.—Минск, 1992. 2. Гайворонский В. Н. Хозяйственный, торговый или кодекс предпринимательства? // Пробл. становления хозяйств. законодательства Украины.—Донецк, 1993. 3. Знаменский Г. Л. Общественный хозяйственный порядок и законодательство. // Пробл. становления хозяйств. законодательства Украины.—Донецк, 1993. 4. Лясковец Е. Жорна наукових течій.—Урядовий кур'єр.—18 травня.—1995. 5. Мамутов В. К. Проблемы кодификации хозяйственного законодательства // Пробл. становления хозяйств. законодательства Украины.—Донецк, 1993. 6. Матвеев Г. К. Экономическая реформа и кодификация гражданского законодательства // Государство и право, 1992, № 5. 7. Мусяка В. Л. К вопросу о проекте кодекса предпринимательства в Украине // Бизнес-информ.—1993.—№ 17. 8. Одинцова А. В. Гражданское общество: взгляд экономиста // Государство и право.—1992.—№ 8. 9. Пушкін А., Селіванов В. Відносини підприємництва: правовий статус їх суб'єктів // Право України.—1994.—№ 5—6. 10. Самуэльсон П. Экономика, Т. 1.—М., 1992. 11. Хайек Фридрих Август. Пагубная самонадеянность: ошибки социализма.—М., 1992. 12. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права.—Т. 1.—Спб., 1908. 13. Шумпетер И. А. Теория экономического развития.—М., 1982. 14. Чанкін В. В. Торговое право: современные тенденции // Государство и право.—1993.—№ 2. 15. Якобсон Л. И. Некоммерческий сектор экономики: проблемы правового регулирования // Государство и право.—1992.—№ 3.

И. В. ЖИЛИНҚОВА, канд. юрид. наук

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ИМУЩЕСТВА СУПРУГОВ

Имущественные правоотношения супругов представляют собой сложный комплекс взаимосвязанных действий по владению, пользованию и распоряжению имуществом. Право определяет основные параметры поведения супругов в имущественной сфере: закрепляет какое имущество находится в собственности супругов или каждого из них, устанавливает объем прав и обязанностей супругов в отношении этого имущества, условия их реализации, порядок приобретения и отчуждения имущества, ответственность супругов по общим или личным обязательствам и т. д. Таким образом, законодательство закрепляет определенное правовое состояние супружеского имущества, его правовой режим.

В семейно-правовой литературе понятие правового режима имущества супругов встречается достаточно часто. Однако специального теоретического исследования данного вопроса до сих пор проведено не было. Такое положение является неоправданным прежде всего потому, что понятие правового режима имущества суп-